
BENO ZUPANČIĆ

PISAC U SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU

Društvene i političke promene koje su poslednjih godina zahvatile naše jugoslovensko društvo kao odgovor na novu socijalnu situaciju pre svega u temeljima tog društva, a u isto vreme i na političke težnje koje su htele tok naše posleratne istorije skrenuti na stranputicu ili čak okrenuti unatrag, postavile su i pitanje umetničkog bavljenja književnošću u novom svetlu.

Ovo razmišljanje ima cilj da upozori na neka najznačajnija dejstva, da podstakne na razmišljanje i traženje pisaca i njihovih zajednica, a ujedno — ukoliko je to moguće za sva naša književnička društva istovremeno — da doprinese formiranju celovitosti samoupravljčke kulturnopolitičke svesti i njoj odgovarajuće akcije svuda, kud naša književnička ruka doseže.

Pri tom moram u svoju odbranu i kao opravdanje da istaknem da se radi o pogledima i razmišljanjima koja su nastala na osnovu mojih vlastitih iskustava, posmatranja i proučavanja, iako je gradivo — veliko i razbacano — retko kad sakupljeno ili toliko obrađeno, da bi bilo moguće najneodložnija pitanja, naročito društvenoekonomska, obraditi temeljitije i stići do detaljnijih ocena i saznanja. Ogromni kvantitativni i kvalitativni skok koji je, prema mojoj oceni, poslednjih trideset godina doživela umetnička literatura svih naših naroda i narodnosti, govori o nekim pitanjima sam po sebi, stoga se ja ovde bavim samo nekim pitanjima, i to dosta šematski, upravo zbog toga da bi se razgovetnije videlo čime bismo se kao samoupravne književničke organizacije trebali baviti s mnogo više odlučnosti i plana. Kada spominjem na primer *najamni odnos*, to treba razumeti kao

pomoćno sredstvo koje bi moglo više da kaže ako bismo raspolagali analizom stvarnih odnosa između pisaca i društva, različitih vrsta i stupnjeva odnosa, u razvoju samoupravljanja od godine 1950. naovamo. To znači — upotrebljena formula može da skrene pažnju na bit postojećeg odnosa, ali u najgrubljem i najjednostavnijem obliku. Pored toga, ovo razmišljanje namenjeno je više *podsticanju* rasprave nego definitivnom opredeljivanju ili ocenjivanju i zato ga treba tako i primiti.

Pre svega, treba reći da je *umetnička* literatura bila i ostala značajna prvina u nastojanju za humanizaciju čoveka, njegovog dela, življenja, celokupnog njegovog odnosa prema društvu. Kao i ostalim umetnostima, to su joj priznavala do izvesne mere sva društvena uređenja, i tim pre socijalističko.

Književnost kao delatnost, uporedo sa drugim delatnostima koje su s njom povezane (izdavačka delatnost, štamparstvo, knjižarstvo, bibliotekarstvo i sl.), u istorijskom razvoju sa društvenom podelom rada, sa klasnim razlikovanjem, sa razvijanjem društvenoekonomskih odnosa među ljudima i njihovim zajednicama, bila je postavljena na potpuno određeno društveno mesto: na mesto *intelektualnih delatnosti*, koje su se i sve više delile među sobom i udaljavale se od materijalne proizvodnje, što znači i od neposrednih proizvođača materijalnih dobara. Društvena i kulturna politika *klasnog* društva nije mogla da postupa drukčije nego da postavi književničku delatnost u takve društvene okvire u kojima bi ih mogla savladivati i u što je moguće većoj meri koristiti za svoje potrebe — a to znači da je pokušala da ih stavi u službu vladajuće klase. Književnost je na taj način, takoreći morala — po logici razvoja društvene podele rada i klasnih suprotnosti — da dođe u protivrečnu društvenu situaciju: s jedne strane je u priličnoj meri ostajala kao relativno osamostaljena delatnost i značajna prvina humanizacije čoveka i njegovog društva, a s druge strane bila je potisnuta na (pretežno prividno) privilegijano i elitizirano društveno mesto, sa koga bi morala dejstvovati pre svega po volji vladajućih društvenih sila.

Otuda značaj koji je vladajuće društvo sa svoje strane pripisivalo književničkom radu a, s druge strane, i potčinjeni deo društva, koji je u umetničkoj delatnosti osećao potencijalnog ili faktičkog saveznika u svojim nastojanjima za humanizaciju društva.

Naše socijalističko društvo je, sa promenama koje je u toku NOB-e i posleratnoj izgradnji

stvorilo samo u sebi, mnogo štošta tradicionalnog odstranilo, ukinulo, promenilo, a mnogo štošta je, međutim, zajedno sa opštom ekonomskom i društvenom nerazvijenošću, preuzelo, ili čak ono što je nasledilo, i dalje razvijalo hoćeš-nećeš po starom. Zajedno sa ostalim, nasledilo je stare običaje, stari način mišljenja, odnose, prosečne društvene pojmove o društvenoj ulozi umetnosti, i pored svojih sopstvenih teškoća oko menjanja suštinskih društvenih odnosa, u svojoj kulturnoj politici učinilo je svakojake nesmotrenosti i napravilo mnogo koji „sporazum” sa starim. To staro je potom ugrožavalo novo ili je čak vodilo u nove i nove društvene rasprave, u sporove ili sukobe.

Socijalistička etatiistička misao i društvena težnja sigurno su u tom pogledu učinile svoje: pokušali su u novim prilikama, uz promenjeno vlasništvo nad proizvodnim sredstvima (bar u velikom delu društvenih proizvodnih sila) da sprovedu politiku, koja je dobila različita nova imena, dok se sadržina teško oslobađala starog: vlasti nad ljudima, nad radničkom klasom. Toj vlasti trebalo bi, naime, da se prilagodi sve ono što ima mogućnosti da utiče na društvo. Tako je i u novom društvu, usmerenom na socijalističku izgradnju, nastajala svojevrsna suprotnost na području umetnosti i umetničke literature: s jedne strane da taj rad kao i svaki drugi bude priznat kao rad, da i kulturni radnik bude društveno izjednačen sa radnicima drugih područja društvenog delovanja, a s druge strane da taj isti rad bude i instrumenat za sprovođenje etatiističke vlasti nad ljudima, nad njihovom svešću.

Odatle su zatim izvirale sve moguće društvene teškoće i u toj oblasti društvenog rada: sve moguće stare ili samo ovim prilikama prilagođene paternalističke, birokratske, tehnokratske, prosvetiteljske i slične zamisli (koje su umetnost potiskivale u ulogu državnog ili dirigovanog društvenog instrumenta), a pored toga — zbog prirode same umetnosti — nastajali su neprekidno otpori, težnje za oslobađanjem i osamostaljenjem iz okvira takvih društvenih težnji, što je, međutim, sve zajedno moralo da vodi (pošto se istovremeno vodila u celom društvu neravnomerna, iako silovita bitka za samoupravljanje, za oslobađanje čoveka iz okova preživelih društvenih odnosa) u oslobađanje takođe i specifičnih umetničkih delatnosti, a ujedno zbog postojećih društvenih prilika i s te strane do neke mere u očuvanje staroga: u socijalno udaljavanje delatnosti od osnovnih nosilaca društva i društvenog napretka u celini.

Socijalne promene koje su u međuvremenu izvršene, promenjeni socijalni sastav društva, raz-

voj samoupravljanja, neprekidna težnja da se socijalistička *država* promeni u socijalističko *društvo* itd. (da ne bih sve nabrajao), morale su pre ili kasnije staviti na dnevni red neka osnovna idejna pitanja socijalističke kulturne politike i položaja umetnosti i umetničke literature u društvu koje je u socijalnom pogledu u suštini već izmenjeno. Opštim napredovanjem samoupravljanja i socijalističke misli, koja je tražila put u budućnost humanog socijalističkog društva, oslobađanje umetničkih delatnosti i radnika-umetnika probijalo se napred između krajnosti, koje su u našoj prosečnoj društvenoj svesti još uvek bile prisutne: jedna krajnost je priznavala društveno poreklo i društveni značaj čak i tako specifičnim delatnostima kao što su stvaralačke umetničke delatnosti, a u isto vreme iz toga izvodila zaključak o njihovoj *neposrednoj zavisnosti* od vladajućih društvenih prilika; druga krajnost je negirala bilo kakvu društvenu uslovljenost umetničkog stvaralaštva, preneglašavala faktičku samostalnost te vrste stvaralaštva i opredeljivala se za *apsolutnu stvaralačku slobodu* bez obzira kako izgleda ta sloboda u društvu uopšte uzevši, a naročito u njenim socijalnim temeljima i u svim njenim materijalnim i duhovnim mogućnostima: obe krajnosti su, naravno, prouzrokovale dosta rasprava, prepirki i sukoba, sve od estetskih do idejnih i čisto političkih.

U toku ovih decenija dogodilo se što se moralo dogoditi: umetničke delatnosti su se oslobađale *države*, njene u početku skoro apsolutne moći, a nisu se, međutim, mogle u dovoljnoj meri i u svim svojim oslobodilačkim težnjama osloniti na pravog nosioca *društva* i napretka, jer je bio između ostalog baš taj nosilac (radnička klasa) sam u procesu temeljnih promena. U društvenoekonomskom smislu, te delatnosti nisu se mogle dovoljno osloniti ni na one s kojima su udruživale svoj rad, niti na one za koje su u stvari radile. Tako smo doživeli stanja u kojima smo bili, uprkos nesumnjivim dostignućima: nekakva društvena delatnost koja je visila u bezvazdušnom prostoru, koja je s jedne strane kritički ocenjivala sve oko sebe, a ujedno bila i sama predmet stalne kritike sa svih strana — „odozdo” i „odozgo”, ako se smem tako izraziti, ili se našla — što je bilo još gore — u prostoru potpune gluvoće.

Brzo brojno narastanje radničke klase, odumiranje zemljoradnje kao preovladajućeg privatnog proizvođačkog dela društva, masovno preseljavanje u gradove, porast privrede koja je prešla u ruke društva, učvršćivanje samoupravljačke svesti radništva — sve to je moralo da prouzrokuje, u kulturnoj politici i u shvaćanju društvene uloge umetnosti, kidanje tra-

dicionalnih šavova i račanje novih zamisli koje bi odlučnije pomagale da se otuđena „duhovna potencija“ vrati radnicima, koje bi im omogućile da se u udruženom radu odlučnije i prema svojoj volji upute pravom cilju (oslobađanju rada i čoveka), koje bi im omogućile da razviju svoje sopstvene delatnosti sa što većim stvaralačkim elanom, a ujedno da bi u svojoj sopstvenoj praksi postajali sve značajniji subjekt društvene i kulturne politike i obogatili sami sebe svim što je kod nas i u svetu bilo vrednog stvoreno izvan njihove sopstvene delatnosti.

Mislim da smo mi pisci u jugoslovenskom društvu upravo tu: po prirodi svoje delatnosti kao značajne oslobađajuće prvine u oslobađanju čoveka, u humanizaciji njegovog rada i životnih prilika, moramo se u većoj meri naslantati na nj, postajati u sve većoj meri njegov „saveznik“ u tim nastojanjima, svojim delima i drugim društvenim učešćima. Tačnije rečeno: naš rad mora postati deo udruženog rada; *moramo postati deo njegove sopstvene unutrašnje moći, upravljene tom oslobađanju, oslonjene na njegov sopstveni duhovni potencijal u proizvodnom radu.*

Baš u ovom trenutku imamo u tom pogledu dva značajna saveznika: na jednoj strani svesno društveno nastojanje Saveza komunista Jugoslavije, SSRN i svih naprednih društvenih snaga za odlučniju načelnu (X kongres SKJ) i praktičnu usmerenost (ustavna reforma) ka novom *kvalitetu* socijalističkih društvenih odnosa, što znači dalje ukidanje različitih središta moći nad ljudima samim, kao i ukidanje izvora društvenog otuđivanja; a na drugoj strani proces tzv. naučne i tehnološke revolucije, koji doduše ne može sam po sebi da rešava društvene odnose u korist radnog čoveka, ali zato može da bude moćan objektivni saveznik svesnih socijalističkih društvenih nastojanja — time što, ukratko rečeno, zahteva više znanja u svakom čovekovom proizvodnom radu i stvaranju, zahteva više naučnih dostignuća, više opšte kulture, više humanih odnosa (više slobode), i najzad, više umetničkih saznanja i vizija, — što nikako nije manje važno.

Ako u takvim okvirima (prikazanim u grubim crtama i crno-belo samo zbog toga da ne bi iz tog razmišljanja nastala duga rasprava) pogledamo svoj književnički čin, možemo da konstatujemo (između ostalog) sledeće:

— nemoguće je reći da se jugoslovensko književno stvaralaštvo u većini svojih dela otuđilo od težnji radničke klase; međutim, možemo konstatovati da se *otuđilo* u mnogo čemu, da

se u mnogom udaljilo od njegovih stvarnih materijalnih i duhovnih potreba, da se u mnogo čemu osamostalilo u tolikoj mjeri da se takvo osamostaljenje ili „potpuna sloboda” pretvorila u stvari u neslobodu — jer nema više kome govoriti;

— ne možemo reći: da nisu neke društvene snage kojima je u određenom stanju društveno-ekonomskih odnosa odgovarala stara (paterналистичка) kulturna politika, potiskivale umetničko spisateljstvo u nekakav privatizovan i samo površno socijalizovan elitizam; ne možemo reći da nisu zbog umetničke kritike društvenih odnosa i prilika podsticale na povlačenje u pribežišta svakovrsnih „kula od slonovače”, čime se udaljavanje o kome govorimo samo ubrzavalo; i otuda proističe još uvek ili potpuno zadovoljstvo ili potpuno nezadovoljstvo sa onim što je stvoreno; otuda potiče još uvek mnogo muka i teškoća sa delima koja se smelo i humano laćaju tema iz našeg savremenog života; tu u stvari nije reč ni o čem drugom nego o strahu pred promenama, o strahu pre svega kod onih koji su svoj materijalni i duhovni „socijalizam” zamislili pre svega kao svoj sopstveni i već ga ostvarili, a za ostale neka se pobrine neko drugi;

— ne možemo reći da najviša dostignuća naših književnosti nisu bila ili da nisu *načelno* pristupačna svim ljudima; međutim, moguće je istovremeno tvrditi da su *praktično* mnogo puta nepristupačna iz najrazličitijih razloga (zbog niskog stupnja razvijenosti, skromnih materijalnih prilika, zbog nedovoljne udruženosti svih društvenih delatnosti, zbog visokih cena knjiga itd.);

— nije moguće reći da pisci naših naroda i narodnosti nisu dali svojim delima odgovarajući faktički udeo u formiranju društvene i kulturne politike, ali je moguće tvrditi da je taj udeo mnogo puta bio više prividne nego činjeničke prirode, i da je — kada se nije oslanjao na pravog nosioca društvenog napretka — efekat toga udela često bio ništavan;

— možemo reći da su se ujedno mnoge kulturne i druge društvene ustanove (potrebne da bi pišćevo delo stiglo do ljudi) udalile od ljudi, da su se otuđile od temeljnih nosilaca društva, da su se kretale više u krugovima privrednih ili kulturnih vrhova ili u redovima pojedinih slojeva stanovništva, ne mogavši (bez odgovarajućih društvenih promena) same da smanje udaljenost koja je nastajala između njih i masa stanovništva; naročito u moćnim faktorima naše kulturne politike (radio-televizija, izdavački zavodi i sl.) celokupni umetnički stvaralački poten-

cijal (između ostalog i književnički) nije imao, prema svome udelu u društvenom stvaralaštvu i oslobodilačkim promenama, odgovarajuće mesto i važnost, jer celokupna samoupravljačka zgrada društva i njenih pojedinih ustanova nije dobila takvo mesto odakle bi što efikasnije to omogućila;

— društvena praksa i socijalistička društvena misao utvrdile su saznanje o tome da je i umetničko stvaralaštvo *društvena* delatnost, uslovljena društvenim prilikama i društvenim odnosima, a istovremeno srazmerno *osamostaljeno i specifično humano stvaralaštvo*, kome nije moguće jednostavno propisivati sadržinu ili formalnu usmerenost ili bilo kakva večita pravila; utvrdile su saznanje o tome da se umetnost i umetnička književnost u društvu najefikasnije trude da ostvare svoju sopstvenu slobodu, da se same lično neprestano oslobađaju ako svojim sredstvima nastoje da ostvare socijalnu i nacionalnu slobodu svih ljudi, inače bi njihova sloboda bila tek prividna, samo elitistička — oslonjena više na kakvu tehnokrat-sku ili birokratsku društvenu moć nego na objektivno dano socijalno htenje temeljnog nosioca društvenog napretka; ta saznanja, međutim, još ne znače da smo se otresli starih zamisli koje sam spomenuo: rađaju ih još uvek, u društvu koje se menja, one snage koje svesno ili po logici ustrajnosti žele da očuvaju stare odnose u osnovnim društvenoekonomskim ili nacionalnim odnosima, a ništa manje u odnosima koje to staro održavaju i u pogledu uloge umetnosti i umetničkih dela u celovitom procesu oslobađanja čoveka i njegova rada.

Ako je sve to o čemu sam govorio bar donekle istina, onda treba dodati da i stvaralačka književnička društvena nastojanja (pojedinačca, društava, ustanova, organizacija) za ovih trideset godina nisu malo doprinosila da bi se društvo u tom pogledu usavršilo, a uprkos tome ipak ne dovoljno. Pored toga, naime, što su u društvu živele i sada još žive stare ili nove nazadnjačke snage, koje takvo usavršavanje ne priznaju i neće da priznaju (takve snage postoje i u našim redovima i u redovima drugih umetničkih stvaralaca), pokazalo se, na primer, da društvena moć književničkih udruženja i pored najbolje volje ne može *sama* da postigne potrebne društvene promene, da bi se pisac i radnik borili na istom frontu, frontu oslobađanja, kao i to da društvo takve promene ne može da realizuje ako uza se nema baš tih organizovanih i svesno opredeljenih sila. Mislim pri tom na takve promene u opštoj društvenoj i kulturnoj politici koje bi doprinele u najvećoj meri efikasnosti već postignutih umetničkih dostignuća u pogledu nastojanja celokupnog društva za

oslobađanje čoveka, u neprekidnim promenama čoveka i celog društva ka boljem, ka lepšem. Kao što je, naime, umetničko dostignuće (u našem slučaju dobro književno delo) plod srazmerno osamostaljenog stvaralačkog rada, tako i njegov put u društvo zavisi od stotina i stotina stvarnih prilika i odnosa, — te prilike ili ti odnosi, međutim, mogu da deluju protiv njegovog faktično mogućeg udela i zadržavaju ga u srazmerno zatvorenim sferama kakvog socijalnog ili intelektualnog ili „kulturnog“ sloja, ili kakve hijerarhično formirane „strukture“.

Stvar je, dakle, u tome, da se piscu prizna položaj *radnog čoveka* (stvaraoca na posebnom području društvenog rada sa svim posebnostima koje spadaju u taj naš nelaki poziv), sa svim što mu pripada, kad već udružuje svoj rad sa radom drugih radnika i kad već ima uži ili širi krug „potrošača“ — a ne da mu se priznaju neke posebne društvene ugodnosti koje bi ga vodile u elitizam ili u bilo kakvu drugu moć nad ljudima. Pribaviti važnost svim tim pravima i dužnostima je stvar kojoj treba dati značaj u celokupnom preobražaju društva, a ništa manje ni u opštoj društvenoj svesti i, naravno, u svesti samog pisca. On se mora otresti nekih tradicionalnih prvina, ostataka drukčijih društvenih situacija i drukčijeg položaja umetnosti u društvu. Mislim da u toj stvari moramo početi misliti slično kao u privrednoj proizvodnji, gde govorimo o tome da radnik odlučuje o *uslovima* i *plodovima* svoga rada — naravno ne uzimajući radnu organizaciju kao privatno-vlasničku ili kao grupno-vlasničku, nego kao organizaciju *udruženog rada*, sa svim karakteristikama koje takav rad sadrži.

To — jednostavno rečeno — znači da moramo i sami početi da mislimo kao radni ljudi, da nam moraju u tom pogledu pripasti sva prava i dužnosti proizvođača u udruženom radu; to nas, naravno, ne sme oslobađati svesne organizovane brige (u udruženjima, ustanovama i sl.) da afirmišemo važnost svog rada tako da odgovara društvenom napredovanju u celini. To ukratko ne znači ništa drugo nego da postanemo sastavni deo radničke klase u najširem smislu reči, njegova specifična duhovna, a time i socijalna moć. To ne mora da znači da će se ukinuti istorijski nastala društvena podela rada, ali zato znači da treba ukidati njene *klasne* karakteristike, koje su snagom temeljnih društvenoekonomskih odnosa potiskivale ljude na različite stupnjeve socijalne hijerarhije, a intelektualca ili umetnika na stupanj „vladajućeg“ duhovnog pastira, iako je s druge strane i sam u priličnoj meri bio *predmet* takve vladavine.

Naravno da u praktičnom društvenom životu ne izgleda sve tako jednostavno kao što je to

moguće prikazati u ovakvom razmišljanju. To nije tako prosto, zato što mi pisci nismo (i nikada nećemo biti) nekakva svestrana homogena umetnička masa, jer ipak dolazimo iz vrlo različitih socijalnih i nacionalnih sredina i ispovedamo najrazličitija duhovna saznanja — ne uzimajući u obzir čak ni politički nazor, niiti svakidašnji praktični odnos prema prilikama u postojećem društvu, društvu kakvo smo u većini slučajeva pomagali a i danas pomažemo da se izgradi — ako ovog trenutka izdvojim one pojedince koji nisu sa nama, koji se svesno protivie socijalističkoj usmerenosti društva i njegovoj socijalističkoj budućnosti. Između ostalog, to nije tako jednostavno ni zato, jer je umetničko stvaralaštvo prvenstveno lično, uslovljeno stotinama i stotinama ličnih i društvenih prvinna, iako je u svojoj realizaciji u društvu tesno povezano sa mnogim drugim umetničkim ili drukčijim delatnostima, s kojima umetnici udružuju svoj rad. Jednostavno nije ni zato, jer piščevo društveno delo nisu samo umetnička dela, samo knjige, nego sve što u svome umetničkom, idejnom, kulturnom, organizacionom ili delegatskom delovanju pisac u društvu pokrene, učini, doprinese. Nikakve pojednostavljene mere ili unapred pripremljena pravila isto tako ne mogu rešiti poneka zamršena pitanja samog umetničkog stvaranja, takvu ili drukčiju kritiku društva ili njegovog života, ali zato može svesna kulturnopolitička usmerenost, i tome odgovarajuće delatnosti pisaca i njihovih zajednica mnogo da doprinesu da se na jednoj strani sloboda umetničkog stvaralaštva gradi na nastojanjima da se oslobađaju svi ljudi, a na drugoj strani pak, da se u društvu formiraju novi, slobodniji društvenoekonomski odnosi kao osnova društvenog položaja umetničkog stvaraoca; da se stvara masovno raspoloženje za slobodniji, čovečniji, kulturniji (u najširem smislu) ljudski život i njegove promene ka boljem i lepšem. Jednom rečju, nije moguće da se pisac bori samo za svoju umetničku slobodu a da ne nastoji na postizanju slobode svih, inače bi moja sloboda pre ili posle postala sloboda elite, oslojnena na kakvu društvenu moć nad ljudima i u suštini otuđena od temeljnog oslobodilačkog nastojanja radnih masa. I nemoguće je — uprkos svim specifičnim crtama umetničkog stvaralaštva — da kao pisci i društveni radnici budemo nezainteresovani za to šta se u stvari u društvu dešava sa našim delima.

Doprinos svake umetnosti opštim oslobodilačkim nastojanjima čoveka može biti vrlo različit s obzirom na vreme i obim njegovog „delovanja”. Tome nije moguće propisivati pravila i granice. Ali je moguće zauzeti u društvu takvo mesto, takav prostor delovanja i uplivisanja da se celovito oslobađanje čoveka ubrzava, da u

taj naš prilično siloviti hod događaja uraste kao naš udeo sve što stignemo i uzmožemo da uradimo dobro, bez obzira na trenutne društvene prilike.

Na ovo moram dodati sledeće: nemoguće je reći da za proteklih trideset godina nismo mnogo šta učinili, mnogo šta pomakli s mesta, mnogo šta ostvarili (u najboljem smislu te reči), da nismo svojim delima, u meri koja se matematički ne može izraziti, temeljno oslobađanje čoveka ubrzavali. Sigurno je, međutim, da su u tim nastojanjima nastajale praznine, pometnje, sve moguće težnje koje su naša kola odvlačila na stranputice i da se u svemu tome nismo dovoljno sukobljavali ni u načelnom pogledu, ni u praktičnom. Sigurno je da smo malo učinili baš u pogledu društvenoekonomskih odnosa u kojima živimo kao proizvođači „*naročite vrste dobara*“. Ne radi se o negiranju bilo čega što je dosada stvoreno (toga je bilo više nego što priznajemo), već o saznanju šta je sve bilo i šta je još u budućnosti moguće stvoriti. To zahteva od nas da o svemu tome ponovo razmislimo kao pojedinci i kao književničke organizacije ili njihove zajednice.

Trenutak kad održavamo svoj Kongres čini mi se podesnim za to da postanemo svesni nekih stvari, da neka saznanja određenije formiramo. Tako bismo mogli, svoj položaj u udruženom radu i u društvu, ne „poboljšati“ nego ga *zauzeti* kako nam to novi Ustav omogućuje: Ustav, i sve ono što mu pridaje važnost kao njegovo ostvarenje, kao dublje društveno nastojanje za postizanje novog kvaliteta socijalističkog samoupravljačkog društva.

Na dnevnom redu je s jedne strane samo stvaralaštvo, njegova dublja umetnička i socijalna sadržina, a s druge sve ono što spada u najrazličitije društvene delatnosti, da bi se to stvaralaštvo u svojim dostignućima moglo da razvija u atmosferi stvaralačke slobode i stvaralačke kritike i da bi raspolagalo svim mogućim podsticajima, da sve ono što je najbolje stigne do onih kojima je u suštini upućeno.

Ako dakle kažemo da bi pisac morao imati u društvu položaj *radnika*, onda to znači da mora to postići samo radom, delima, društvenim dejstvovanjem, takvim koje odgovara njegovom osnovnom nastojanju. To znači da treba prevazići stanje nekakvog privilegovanog privatnog lica, potisnutog u najamni odnos prema svima onima s kojima udružuje svoj rad.

Mislim, konačno, da je to jasno. Međutim, nije toliko jasno *šta treba učiniti* da bi naše društvene i kulturne prilike bile bolje, da bi se u

društvu neprestano reprodukovale težnje za tim da kao stvaraoci tražimo više podrške kod radnih ljudi, a ne samo kod nekih državnih ili političkih ili kulturnih ustanova.

Rekao bih da su nam vrata u društvu načelno otvorena: u društvenopolitičkim organizacijama; u kulturnim zajednicama; u svim kulturnim ustanovama (ne samo umetničkim) koje su realizatori naših konačnih „proizvoda“ i gde možemo da ostvarujemo svoje uže (izdavački zavodi i sl.) ili šire interese (školstvo i sl.); u privrednim organizacijama koje se preobražavaju iz isključivo proizvodnih i ekonomskih organizacija u mnogo svestranije socijalne organizme, u kojima sve više stiče važnost stvaralaštvo i pored njega i kulturni interes radništva; i najzad — u društvenopolitičkom i skupštinskom sistemu, gde se kao značajna društvena moć rađaju nova saznanja i nove zamisli.

Praktični putevi koji vode ka ostvarenju novih mogućnosti: sporazumima, dogovorima, akcijama, novim sistemskim rešenjima u pogledu temeljnih društvenoekonomskih odnosa u smislu mnogo organizovanijeg povezivanja društvenog samoupravljanja, i konačno i zakonodavstvom — otvaraju nam se ta vrata širom. Samo, te mogućnosti biće u mnogo čemu zavisne od naše organizovanosti, uzajamnosti i pripremljenosti da učestvujemo u društvenim nastojanjima kao društveni činilac, koji uzima na sebe veću odgovornost za svoju sudbinu i za socijalističku i humanu usmerenost celokupnog društva u kome živi.

Međutim, sve nabrojano zavisi u velikoj meri od pisaca i njihove organizovane društvene moći; od njihove unutrašnje pribranosti pri rešavanju nekih poglavitih sadržajnih zadataka u nastojanju za *oslobođenje* celog društva; od njihove sposobnosti da se obračunaju sa svim onim što u njihovom sopstvenom radu ne može biti oslobodilačko i oslobađajuće u najširem smislu te reči, što znači i sa onim što u suštini nije umetničko. To ukratko znači: unutrašnji preobražaj našeg društva u višem socijalističkom smislu zahteva nešto slično od nas samih, čime se pred nama otvaraju još mnogi neispitani samoupravljački putevi koji vode u faktičko ostvarenje, u društvu i u njegovom celokupnom stvaralaštvu, svega onoga što je demokratski prihvaćeno i dogovoreno.

Treba priznati da i sve naše delatnosti, na jedan ili drugi način odražavaju socijalno stanje društva (o čemu imamo vrlo malo naučnih ispitivanja ili studija), na više ili manje posredan način, sve što se u društvu bori za novo ili za

staro, i zato je nemoguće zamisliti nešto novo u društvu bez neprekidne borbe i nastojanja na oba fronta — na umetničkom i kulturnopolitičkom.

Položaj pisca u samoupravnom socijalističkom društvu ne može da bude drukčiji nego položaj radnika — stvaraoca, koji priznaje jednake mogućnosti drugim radnicima i stvaraocima, formira svoja društvena prava, dužnosti i odgovornosti pre svega na osnovu rada, na osnovu svog naročito komplikovanog duhovnog delovanja. To, međutim, pisac ne može da postigne ako njegov rad nije udružen s radom drugih radnika i ako nije i organizovano samoupravno povezan sa onima kojima je taj rad namenjen — ali ne samo tako da zavisi od tržišta, slučaja ili od milosti onih koji su organizovani u udruženi rad (npr. izdavačke kuće), nego kao ravnopravni deo tog udruženog rada. Njegov uticaj na društvenu i posebno na kulturnu politiku mora, dakle, da se zasniva na radu kojim se urasta u celokupan društveni rad i u oslobodilačko nastojanje snaga koje su nosioci društva.

Samo u takvim okvirima moguće je da njegova nastojanja za slobodu umetničkog stvaranja imaju dovoljno jak društveni oslonac i samoupravne mogućnosti, jer će osnovne društvene snage to osećati kao bitni deo sopstvenih nastojanja za neprekidno celovito oslobađanje čoveka i njegovog rada. Ako se sloboda sastoji pre svega u tome da njoj neprestano težimo — kao pojedinci na svim područjima društvenog rada i kao organizovano samoupravno demokratski uređeno društvo, onda se ne treba bojati da je u dovoljnoj meri ne bismo mogli imati i mi umetnici, odnosno da ne bismo imali dovoljno mogućnosti da se za nju zalažemo neprestano i mi umetnici, tj. da se za nju zalažemo neprestano i svuda u društvu — kao umetnički stvaraoci i kao društveni radnici, urasli u tok opšte svesne težnje za oslobađanjem čoveka.

Sve ovo praktično znači: moramo postići, kao samoupravno organizovana društvena organizacija, da se naš rad samoupravnim putevima udružuje sa radom svih onih koji na ovaj ili onaj način ostvaruju i naše ciljeve — a to je rad izdavača, grafičara, proizvođača hartije, bibliotekara, knjižara, učitelja, radnika u autorским agencijama i mnogim drugim kulturnim ustanovama i delatnostima; moramo postići da udružimo svoj rad sa njihovim kao proizvođači, a ne kao najamni radnici, i to u samoupravno povezanom udruženom radu, i da na ovim osnovama postignemo prava i dužnosti svih proizvođača.

Naravno, da će, posle toga, morati izdavačke ustanove, radio, televizija itd. na drukčiji način da se otvaraju prema samoupravno organizovanom društvu kao i prema nama kao piscima, kritičarima, recenzentima, urednicima, društvenim radnicima, i to ne samo kao posrednici ili kao „tehnički servis” koji poštuje jedino interese svog radnog kolektiva (ne radi se, naravno, o tome da se njihova prava obezvređuju, ali ćemo se morati boriti protiv njihove grupnosvojinske sebičnosti). Biće potrebno da se u zajednicama kulture formiraju smislaone „reprodukcione celine” (ako se može upotrebiti ovaj naziv iz privrede) kako bi se udruživale snage koje ostvaruju iste ciljeve. Tako će se i zajednice kulture oslobađati opasnosti da se i same ne pretvore u nekakvog društvenog distributera ili u novo središte društvene moći nad radom radnika koji se u njima udružuju. Na taj način će se sve više ostvarivati stvarna udruženost rada sa svim onim elementima koji će u procesu udruživanja prevazilaziti radne podele i klasne karakteristike društvene podele rada, odnosno najamne odnose u kojima se nalazi dobar deo kulturnih radnika, a među njima i književnih stvaralaca.

Samo ovim putem moći ćemo da dođemo do onog dela *viška rada* koji smo zajedno sa drugim radnicima ostvarili, umesto do nekakve milostinje ili mecenatskog dobročinstva — do stvarnog odlučivanja o uslovima i rezultatima svoga rada koji smo ostvarili, a da se pri tome ne uzdižemo iznad društva ili da ne budemo samo objekt njegove kulturne politike.

Za našu organizaciju to znači da će morati dobro da se organizuje i da svoju delatnost usmeri, između ostalog, na ovo područje samoupravnih prava i dužnosti pisaca kao radnika i proizvođača. Moramo pronaći samoupravno organizovane puteve do ovog cilja, što neće biti sasvim jednostavno, zbog toga što smo svojim radom i interesima prisutni u svim delovima društvenog bića. Želim reći: svoja nastojanja u pogledu društvenoekonomske ravnopravnosti moramo organizovano udruživati ne samo sa drugim radnicima koji ostvaruju i naše delo, već i sa svim onima koje nazivamo čitaocima ili publikom.

Zbog toga smatram opravdanim što smo na ovom Kongresu posvetili posebnu pažnju knjizi — njezinoj celovitoj sudbini danas i sutra, što inače ne znači ništa drugo do čoveku kome bi ona trebalo da bude pri ruci u njegovim nastojanjima za boljim i lepšim.

Nekim iskustvima već raspoložemo, mnoge zamisli o novim odnosima već su se pojavile ili

(u počecima) i afirmisale, — opšti proces udruživanja rada na svim područjima društvenog rada omogućuje to i nama, odnosno tera nas da to učinimo i mi.

Nemam nikakvih iluzija o tome da je sve to moguće učiniti lako i bez kompromisa, ali zato čvrsto verujem da su neka bitna pomeranja moguća, i da će biti od efekta za duže vreme — ako bude i u našim redovima preovladala svest o zajedničkoj sudbini svih onih koji žive od rada i stvaralaštva, ako bude postojala svest o sudbonosnoj povezanosti sa svim onim što stvara i za šta se bori naša radnička klasa, o sudbonosnoj povezanosti karakterističnoj za dugu istorijsku tradiciju najboljih umetničkih i kulturnih stvaralaca naše zemlje, o povezanosti sa svojim narodom, sa svim onim što je naš radni narod, danas ili sutra, spreman i sposoban da ostvari na putu svog i daljeg zajedničkog oslobađanja.

Oni koji dosad toga nisu bili svesni ili su mislili da je piščeva moć pre svega u izuzetnom društvenom položaju — bez obzira na svoja dela i svoj rad, morali su pre ili posle zaći u čorsokak: u ovakav ili onakav elitizam koji je takvima potkopao korene u društvu, u ovakvo ili onakvo društveno ili duhovno dezerterstvo, iz kog obično ne vodi drugi put nego put nazadnjaštva svake vrste. Društveni i politički *liberalizam*, o kome smo govorili poslednjih godina, nije ništa drugo nego pokušaj otuđene društvene moći da raspolaže, uz velika društvena sredstva, političkom moći i da sebi prisvoji svu slobodu ne priznavajući je i drugima — što samo znači da ta društvena snaga nije imala nikakvog značaja u nastojanjima za istinito oslobađanje svih onih koji rade i stvaraju. Radi zaštite svoje prvenstveno materijalne moći, morala je ona, međutim, za sebe izmisliti svakojaka opravdanja — od tehnokratskih, elitističkih ili nacionalističkih do političkomonopolističkih.

Bogatstvo koje su naši ljudi, pripadnici svih naših naroda i narodnosti, stvorili u svojoj dosadašnjoj istoriji, a naročito u trenucima svojih najviših socijalno i nacionalno oslobodilačkih uspona, zajedno sa svojim umetnicima i literarnim stvaraocima, govori u prilog sudbonosnoj povezanosti s narodom i celovitim oslobađanjem svih vrsta ljudskog stvaralaštva za danas kao i za sutra.

Naravno da bi posebno trebalo razmotriti šta smo mi pisci sve stvorili u ovih trideset godina posle pobeđe i oslobodjenja kao stvaraoci umetničkih književnih dela, a što kao organizovana društvena sila u svojim društvima, časobisima,

organizacijama, izdavačkim zavodima, kulturnim ustanovama itd. Mislim da bi već bilo krajnje vreme da se takvog posla latimo — da sve to sakupimo, uredimo, raščlanimo — što će biti moguće samo ako to hoćemo i ako budemo to hteli dovoljno organizovano i studiozno.

Moram, naime, da priznam da su opšte društvene prilike i u samom svetu pisaca bacile senku i na ono što je bilo stvoreno, kojiput čak na ono što smo stvarali na jedan ili drugi način kao svoj najbolji mogući doprinos oslobađanju našeg radnog naroda od svega što ga je teretilo ili ga još i sada tereti kao ostatak starog ili kao sporedni proizvod novih društvenih suprotnosti ili sukoba, — očito je da tih pojava neće uskoro ponestati, ni kod nas ni u svetu koji nas okružuje, a u kome više ni jedno oslobodilačko nastojanje nije usamljeno, kao što ne može da bude usamljeno ni naše sopstveno.

Za svoju stvaralačku slobodu i stvarni društvenoekonomski položaj u društvu moraćemo biti sve više i pre svega odgovorni samo — kao ravnopravni i, oslobodilačkom kretanju čoveka pripadajući deo društva. Kao umetnički stvaraoci i društveni i kulturni radnici, prema potrebi i dobro organizovani, mi ćemo kao značajna društvena moć, zasnovana na radu, uticati na opštu društvenu i kulturnu politiku, ne očekujući da će neke poslove obaviti bilo ko umesto nas — ni onda kada se radi o našim delima, ni onda kada su u pitanju mnoga profesionalna pitanja našeg svakodnevnog društvenoekonomskog položaja i radnih uslova u društvu.

Radom, iskustvima i dostignućima kojima raspolazemo to neće biti tako teško kao što se to može nekome činiti, ali je ipak nemoguće bez organizovanih nastojanja, a ponekad i sukobljavanja sa svim onim što bismo trebali što pre smatrati prošlošću. Prostor koji svojim radom zauzimamo u duhovnom životu našeg društva, ali i u naprednom svetu, nudi nam mnogo više mogućnosti koje bismo mogli iskoristiti tek svojom sopstvenom organizovanom brigom. Upravo tu vidim najveći deo zadataka koje možemo sebi postaviti na Kongresu kao tipično naše.

Između ostalog će i Savez književnika Jugoslavije, kao samoupravna društvena organizacija naših pisaca i njihovih udruženja, pored svega i kao deo Socijalističkog saveza, dosta doprineti ostvarivanju zadataka za koje ćemo se na Kongresu zajednički opredeliti.